

13. Rybolovski A. (1908). *Varlaam Vanatovich, arkhiepiskop Kievskii, Galitskii i Malyia Rossii* [Varlaam Vanatovich, Archbishop of Kiev, Galitsky and Malia of Russia]. *Trudy Kiyevskoy dukhovnoy akademii*. (In Russian). No 5-11 (In Ukrainian).

14. *Sbornik Russkogo istoricheskogo obshchestva* [Collection of the Russian Historical Society]. SPb., 1885. T. 43 (In Russian).

15. Soloviev S. (1998). *Istoriia Rossii s drevneishikh vremen* [History of Russia since ancient times]. V 18 knigakh, 29 tomakh. Kn. 10. T. S. 19-20. M.: Golos; Kolokol-Press (In Russian).

16. Ternovskii F. (1879). *Ocherki iz istorii Kievskoi yeparkhii v XVIII stoletii na materialakh sinodalnogo arkhiva* [Essays on the history of the Kiev diocese in the XVIII century on the materials of the synodal archive]. Kiev (In Russian).

17. Ternovskiy F. (1874). *Proshenie kievskogo arkhiepiskopa Varlama Vanatovicha imperatoru Petru II*

o predostavlenii kievskoi kafedre prezhnego titula mitropolii [Petition of the Kiev Archbishop Varlam Vanatovich to Emperor Peter II on granting the Kiev Department the former title of Metropolitanate]. *Kiyevskiye yeparkhialnye vedomosti*. No 3. Otdel vtoroi. S. 63-78 (In Russian).

18. Kharlampovich K. (1914). *Malorossiiskoe vliianiye na velikorusskuiu tserkovnuiu zhizn* [Little Russian influence on the Great Russian church life]. T.1. Kazan (In Russian).

19. Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv. Fond 128. Kyievo-Pecherska lavra. Opys 1, drukarskyi. Sprava 37 (Manuscript).

20. Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv. Fond 128. Kyievo-Pecherska lavra. Opys 1 zagalnyi. Sprava 63 (Manuscript).

УДК 94(100=161.2):329“1945/1991”

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2019.24.15>

Катерина Кобченко

кандидат історичних наук, науковий співробітник,
Центр українознавства філософського факультету,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-2767-7620

Email: katrusiak@ukr.net

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ІСТОРІЯ КРИЗЬ ПРИЗМУ ІДЕЙНО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Анотація. У статті проведено аналіз політичних поглядів та ідейних напрямків української політичної еміграції після Другої світової війни, відомої як Третя хвиля еміграції. На основі здійсненого огляду показано, що українська політична еміграція повоєнного часу була політично та ідейно строкатою спільнотою, діяльність якої у політичній царині, як у теоретичному, так і в практичному вимірах, мала, значною мірою, конфліктний характер. Об'єднавчими принципами виступали однак ідея державної незалежності України та прагнення до повалення комуністичного режиму. Розбіжності у поглядах найбільш впливових політичних сил полягали у визначенні стратегій і тактики визвольної боротьби, пошуку союзників та визначенні власної ролі у цій боротьбі. Важливим вихідним пунктом для вироблення принципів і методів національно-визвольних змагань було ставлення до Української РСР – тут позиції різних політичних сил коливалися від її визнання як номінальної й обмеженої форми української державності до заперечення її політичної суб'єктності та оголошення території, окупованої московсько-більшовицькою владою. Важливий аспект у ставленні до радянської України в цілому полягав у відношенні різних політичних партій до факту членства Української РСР в ООН та у тлумаченні міжнародно-правового значення цього факту в контексті відстоювання політичної суб'єктності та прав України. На цих прикладах, зокрема, проілюстровано, що політичні погляди української еміграції коливалися від лівих до правих, створюючи широку плюралістичну картину ідейно-політичного життя.

Ключові слова: українська еміграція, Третя хвиля, повоєнний період, Холодна війна, політичні партії, ідеологія, націоналізм, антикомунізм, УРСР, державний центр УНР в екзилі, УНРада, ЗЧ ОУН, ОУНз («двійкари»), УРДП.

Kateryna Kobchenko

Ph.D. in History, Research Associate
Center of Ukrainian Studies, Faculty of Philosophy,
Taras Shevchenko national university of Kyiv

UKRAINIAN EMIGRATION AFTER WWII: HISTORY IN THE LIGHT OF IDEOLOGICAL AND POLITICAL CONFLICTS

Abstract. The main topic of the article is the analysis of political views and ideological conceptions of the Ukrainian political emigration after WWII also known as the Third wave of Emigration. According to the done overview it is shown, that the Ukrainian political emigration of the after-war period was politically and ideologically heterogeneous community which activity in political area on theoretical and practical levels had mostly conflicting character. The common principles were however the idea of

the national independent of Ukraine as well as aspiration to overthrow of the Soviet communist power. Meanwhile the differences in the views of the most influenced political circles consisted in various strategies and tactics of the liberation struggle, in search for allies and the definition of their own role in the liberation movement. An important point for elaboration of principles and methods of the national liberation was the attitude to the Soviet Ukraine, and the positions of different political parties in this case were extended from its recognition as formal and limited form of the national statehood till the deny of its political subjectivity and proclaiming it as a territory occupied by Moscow bolshevist power. An important aspect of the question of attitude towards Soviet Ukraine by different political groups was the fact of the membership of the Ukrainian SSR in the UNO as well as the interpretation of the international and legal role of this fact in the context of defending of political sovereignty and rights of Ukraine. On these examples it is shown, that political views of the Ukrainian emigration constituted a wide pluralistic spectrum from the left to the right political opinions.

Keywords: *Ukrainian emigration, the Third wave, after-war time, Cold War, political parties, ideology, nationalism, anticommunism, Ukrainian SSR, State Center of the UNR in exile, UNRada (Ukrainian National Council), ZCh OUN (Foreign parts of the OUN), OUNz (OUN abroad), URDP (Ukrainian Revolutionary-Democratic Party).*

Вступ. Українська повоєнна еміграція в ідейно-політичному спектрі. Українська політична еміграція як міжвоєнного часу, так і періоду після Другої світової війни (Третя, політична хвиля еміграції), є важливим суб'єктом української історії ХХ ст., а її значна й різноманітна спадщина – як в інтелектуально-теоретичному, так і в практичному вимірах, – досі є недостатньо вивченою та заслуговує на подальше наукове осмислення. Адже гетерогенна транснаціональна спільнота українців «у вільному світі», що була розпорошена по різних континентах і на поч. 1960-х років сукупно склала бл. двох мільйонів осіб, на відміну від підрядянських українців, жила в умовах політичного плюралізму й конкуренції політичних ідей, представлених різними політичними осередками.

Можна стверджувати, що безпосередньо після Другої світової війни на теренах Німеччини та Австрії, де зосередилися емігранти та біженці з-під радянського режиму, були представлені усі течії української політичної думки першої половини ХХ століття, альтернативні радянській. Тут зійшлися представники всіх урядів та визвольних рухів, які до того часу упродовж різних періодів та за різних обставин діяли в Україні. Це й члени екзильного уряду УНР, і гетьманці-державники¹⁶, й керівники Української держави, проголошеної 30 червня 1941 р. у Львові представниками революційної (бандерівської) ОУН¹⁷, й очільники УГВР як політичного керівництва антирадянської визвольної боротьби, що її продовжувала вести УПА на українських теренах.

Поразки спершу національної революції та українських урядів 1917–1921 років, а потім – антирадянського спротиву під час та після Другої світової війни, виштовхували представників означених рухів на еміграцію, де вони надавали своїй боротьбі нових політичних форм та шукали союзників у ній. Перелік екзильних урядів доповнювали різні політичні партії, як «старі», утворені в міжвоєнний час, так і засновані вже після Другої світової війни. Останні створювалися переважно представниками повоєнної хвилі еміграції з підрядянської України, які лише за межами СРСР отримали змогу заснувати

альтернативні комуністичній ідеології політичні об'єднання, найбільшим серед яких була Українська революційно-демократична партія (УРДП) на чолі з Іваном Багряним, покликана до життя в 1946 р.

Витіснені на еміграцію політичні ідеї в нових повоєнних реаліях зазнавали подальшого розвитку, який був наслідком викликів, що постали перед ними в умовах західної демократії: шляхи і методи досягнення поставлених цілей визволення України відповідно допасовувалися до нових міжнародно-політичних умов. Відповідями на ці виклики були як утворення нових політичних партій, так і подальше розшарування вже існуючих. Найбільші випробування чекали на ідеологію українського інтегрального націоналізму, яка ще перед війною позначилася поділом на дві структурні одиниці – мельниківське та бандерівське крило ОУН. Якщо в умовах Другої світової війни під егідою націоналістичних організацій об'єднувалися представники різних патріотичних сил¹⁸, а силові методи боротьби з окупаційними тоталітарними режимами були єдиним ефективним засобом національного спротиву, у повоєнному періоді мирного часу та західної демократії перед еміграційними політиками поставало питання зміни як ідейних засад, так і стратегії й тактики боротьби. Результатом стало утворення третього напрямку в націоналістичному русі, який формувався навколо закордонного представництва УГВР та знайшов політичне оформлення в партії «двійкарів» – ліберальній течії націоналізму, очолюваної Левом Ребетом та Зеноном Матлою, яка у формі ОУНз (ОУН за кордоном) остаточно відділилася від революційної (бандерівської) ОУН у 1954 р.

Проте не лише ідейні розбіжності визначали суть політичних процесів у середовищі української еміграції, але й ряд суб'єктивних чинників – від взаємної недовіри між українцями з міжвоєнних УРСР та Польщі, зумовленої, зокрема, різним політичним досвідом, до особистих амбіцій, а також фрустрації, викликані труднощами емігрантського існування й загалом властивої емігрантським спільнотам внутрішньої психоемоційної напруги. Остання підсилювалася

¹⁶ Сам Гетьман п. Скоропадський загинув 26 квітня 1945 р.

¹⁷ Ярослав Стецько в роки еміграції продовжував представлятися як прем'єр-міністр України.

¹⁸ Як, приміром Іван Багрянний чи його наступник на посаді Голови УРДП Василь Гришко, які по війні заснували партію лівого спрямування – УРДП.

коливаннями міжнародної обстановки, фазами Холодної війни, переходом від сподівань на швидке повалення радянського ладу та ідеології комунізму під тиском західних союзників до необхідності тривалого ідейно-політичного протистояння із тоталітарним СРСР, а також взаєминами із західними країнами, на яких закордонні українці орієнтувалися як на союзників у антикомуністичному спротиві, та Радянським Союзом.

Цілий повоєнний період від 1945 р. до проголошення незалежності України в 1991 р., упродовж якого в еміграційному середовищі зросло декілька поколінь, відзначається спільною внутрішньою логікою політичного життя та цілями боротьби, основні ідеї якої були закладені ще в період ДіПі й у наступні десятиліття зазнали подальшого розвитку на різних континентах – в обох Америках, Європі, Австралії. Цей тривалий період позначився амбівалентними процесами консолідації та конфліктизації різних політичних сил, спробами як порозуміння та об'єднання, так і конкуренції аж до ворожнечі.

Надалі ми розглянемо основні точки конфліктів, які зводилися до різного бачення конкуруючими політичними силами стратегії й тактики національного звільнення, особливо зупинившись на їхньому ставленні до радянської України, яке, значною мірою, ці стратегії й визначало. Цей плюралістичний ідейний досвід є тим важливішим, що транснаціональна еміграційна спільнота була єдиною громадою українців, яка могла вільно розвивати свої політичні погляди та надихатися ідеями, що панували у «вільному світі» по інший бік «залізної зависи», яка відділяла їх від українців в УРСР, над якими тяжіла єдина панівна ідеологія та однопартійна система.

Політичне життя української еміграції: основні ідеї та лінії конфліктів. Спільними для різних українських політичних сил були прагнення державної незалежності України та антикомуністичні настрої, отже – єдина для всіх подвійна політична мета: національно-державне звільнення України та повалення комуністичного режиму. Ця мета принципово відрізняла українців від строкатої російської еміграції, різні течії якої в абсолютній більшості відстоювали ідею зміни політичного режиму за умов збереження територіальної цілісності СРСР. Ці розбіжності практично виключали можливості співпраці української закордонної спільноти з представниками російської еміграції, натомість зближували її з «природними союзниками» – іншими еміграційними групами з числа «поневоленних СРСР народів».

Невдалі попередні спроби здобути і втримати державну незалежність призвели до того, що ідея національного звільнення набула для української еміграції майже релігійного характеру. Це підтверджують, зокрема, слова президента УНР в екзилі Степана Витвицького: «У своєму змагу з ворожою Москвою народ наш не знає ніяких

партійних противенств, ані теж окремих ідеологій, у нього є тільки одна ідеологія, яка називається Україна» [9, с.10]. Ця спільна мета політично строкатої української еміграції була очевидною й зовнішнім спостерігачам; так, офіційні кола Німеччини, яка була важливим центром політичного життя української еміграції, констатували: «В українській еміграції присутні різні відтінки та різноманітні групи інтересів; проте усі вони одноставно плекають ідеї відбудови вільної, самостійної України та налаштовані антибільшовицьки» [12, с. 27].

Проте цими загальними цілями означена спільність між різними політичними силами закінчувалася, адже шляхи їх досягнення вони бачили по-різному, як і власну роль у звільненні України.

Основні ідейні напрямки та політичні центри української еміграції виокремилися вже у перші повоєнні роки. У наступні десятиліття, у результаті важких домовленостей, криз, конфліктів та коаліцій, остаточно оформилися два політичні полюси – представництво державного центру УНР в екзилі з Українською національною радою (УНРадою) як коаліційним парламентом, та революційна ОУН (також – Закордонні частина або ЗЧ ОУН), яку після загибелі С. Бандери у 1959 р. очолив спершу С. Ленкавський, а з 1968 р. – Ярослав Стецько. Останній поєднав цю посаду із обов'язками президента Антибільшовицького блоку народів (АБН), зосередивши таким чином у своїх руках керівництво внутрішньо-партійним життям та активну міжнародну політику бандерівського крила ОУН, спрямовану на пошук зовнішніх союзників серед антикомуністичних сил Заходу і Сходу.

Якщо ЗЧ ОУН були монолітною організацією, що в основних положеннях продовжувала зберігати вірність ідеям інтегрального націоналізму, УНРада та державний центр УНР у цілому базувалися на непростій взаємодії різних, у т.ч. дрібних політичних партій. До кінця 1960-х років, подолавши численні труднощі й непорозуміння, УНРада об'єднала в своєму складі переважну більшість політичних партій, включно з ОУНм та ОУНз. У той же час, після короткого періоду співпраці з нею, представники бандерівської ОУН вийшли зі складу УНРади.

Представники ЗЧ ОУН вважали освою організацію понадпартійним всенародним рухом, який завдяки чисельній перевазі західних українців у середовищі повоєнної еміграції, користувався значною підтримкою членів громади. Осторонь залишалися також гетьманці-державники, власний політичний вплив яких однак почав зменшуватися після смерті «гетьманича» Данила Скоропадського у 1953 р. Можна констатувати, що в основі непорозуміння, не в останню чергу, лежали принципові системні й структурні розбіжності: партійні об'єднання, засновані на системі жорсткого централізму влади навколо їхнього керівництва, не погоджувалися з принципом

пропорційного представництва в складі єдиного національного органу; окрім того, бандерівці наполягали на пропорційному представництві, відповідно до власного впливу, на що не погоджувалися представники значно менш чисельних партій. Прибічники ж загального об'єднання, своєю чергою, наполягали, щоб воно відбувалося саме навколо державного центру УНР, покликаючись на легітимність її державницької традиції як останнього міжнародно визнаного українського уряду.

Таким чином, на кінець 1960-х років політичне життя української еміграції зосередилося навколо двох політичних центрів – націоналістичного, або ЗЧ ОУН та демократичного (колегіального) у формі Державного центру УНР з його керівними органами: УНРадою як екзильним парламентом, президентом в екзилі та Виконавчим органом – урядом, що складався з окремих ресортів (міністерств). Такий розподіл на два табори Я. Стецько вважав доцільним, адже вони відповідали, на його думку, «принциповому» (ЗЧ ОУН) та «реально-політичному» (УНРада) напрямкам національної політики [9, с. 25].

У той же час участь у роботі УНРади не означала цілковитої ідеологічної єдності між різними партіями, які дотримувалися власних ліній – ідейних та практичних – й мали своє бачення шляхів звільнення та відбудови незалежної України. Найбільш потужними політичними об'єднаннями з власною ідейно-теоретичною базою та практичними ініціативами були «двійкарі» та УРДП, яка, за визначенням її ініціатора й першого очільника І. Багряного, була партією лівою, але не соціалістичною. У складі УНРади із нею взаємодіяли дрібніші центристські або ліві партії із переважно незначним впливом на громаду, такі, приміром, як західноукраїнське УНДО (серед очільників – Степан Баран), УНДС (один з лідерів – Микола Ливицький, майбутній президент УНР в екзилі) або Соціалістична партія на чолі з Панасом Феденком і Спиридоном Довгалем.

У той же час ОУНз відмовилась від жорсткої авторитарної моделі революційної ОУН і перейшла на позиції, близькі до поглядів до західної соціал-демократії [16, с. 134]. Чи ця важлива зміна була лише світоглядним поворотом від інтегрального до ліберального (демократичного) націоналізму, як пізніше стверджували представники цього напрямку [7, с. 116] чи (водночас) стратегічним кроком, який мав на меті здобути підтримку в країнах Західного світу, насамперед у США, дослідники досі не дають однозначної відповіді. Так чи інакше, «двійкарі» зайняли у повоєнному політичному спектрі української еміграції власну нішу та відіграли значну, у т.ч. практичну, роль у житті транснаціональної громади. Їхніми найважливішими осередками стали видавничі центри «Пролог» у США та «Сучасність» у Західній Німеччині.

Таким чином, еміграційне середовище відрізнялося широким спектром політичних поглядів, від правих до лівих, які мали неоднаковий вплив на громаду. Підтримка представниками останньої тих чи інших партій визначалася не в останню чергу регіональними чинниками – місцем походження, а відтак і політичним досвідом, а також і належністю до різних політичних поколінь. Так, попри певні успіхи у питаннях культурної співпраці та релігійної взаємодії між представниками різних християнських конфесій закордонних українців (насамперед, звичайно, православної та греко-католицької), подолання їхнього політичного «регіоналізму» відбувалося досить складно. Одна з основних ліній розмежування тут проходила між колишніми «східняками» з міжвоєнної УРСР та галичанами, що упродовж 1920–1930 рр. часу були громадянами Польщі. Такий взаємозв'язок між походженням і партійною приналежністю підтверджував, зокрема, склад УРДП: за свідченням її члена, публіциста й політичного аналітика Богдана Осадчука, він став єдиним західним українцем у складі цієї партії «наддніпрянців» [8, с. 73].

Українська РСР у сприйнятті повоєнної еміграції: між радянською окупацією та формальною державністю. Відповідні розбіжності в політичному досвіді вкупі з ідейними настановами формували й специфічні підходи різних політичних сил до засадничих питань державно-правового становища українців та оцінки ними міри політичної суб'єктності Української РСР.

У колах революційної ОУН радянська влада в Україні однозначно сприймалася як окупаційна, а призначення українців на керівні посади в республіці – як їхня колаборація з російським більшовизмом. За означенням С. Бандери, уряд радянської України був лишень «експозитурою російсько-більшовицької імперії», а не «якимось українським чинником» [2, с. 23]. Певну роль у такому сприйнятті, поряд із ідеологічними засадами, відігравало питання особистого життєвого й політичного досвіду. Навіть через десятиліття по війні бандерівці продовжували сприймати радянську владу в Україні на основі моделей першої (1939–1941) або другої (з 1944–1945 рр.) окупації Західної України з боку СРСР – тобто на підставі власних вражень із того моменту, коли вони мусили залишити Україну. Тому шляхом до звільнення України ця група націоналістів вважала збройну боротьбу проти радянського режиму, очолену й керовану їхньою політичною силою. Тоді як спроби контактів із радянськими українцями, які потрапляли за кордон, ними переважно засуджувалася – є чимало свідчень того, як бандерівці та деякі інші консервативно налаштовані представники громади закликали бойкотувати виступи українських радянських артистів, що гастролювали на заході. Натомість були й ті, хто не поділяв такого ставлення

(переважно з кіл, близьких до УГВР та «двійкарів») та навпаки, міг шукати з ними контактів і можливості для дискусій [10, с. 273-280].

Принципово іншої позиції дотримувалися вихідці з УРСР, які мали власний досвід життя в умовах радянського режиму. Цим досвідом, не в останню чергу, й пояснюється їхній відхід від націоналізму, який у роки Другої світової війни слугував для частини політично активних східних українців ідейно та організаційно об'єднавчою силою: «Східні українці, також націоналісти у сенсі прагнення до незалежності, відкидали розмову про диктатуру вождя, яку вони навчилися виявляти завдяки їхньому радянському досвіду» [13, с. 10.]. Цілком відмінним було також їхнє ставлення до радянської України: так, ідеолог революційних демократів І. Багрянний розмежовував радянську владу в Україні та український народ, в якому він вбачав людський та кадровий потенціал для майбутньої відбудови незалежної України. Тоді як саму УРСР він розглядав як хоча й суто формальну та обмежену форму національної державності, проте таку, що мала скласти основу майбутньої неалежної України.

Ось як про цю його позицію пізніше згадував один із представників української громади в США: «...Іван Багрянний шокував наше патріотичне громадянство еретичними прогнозами, що «кадри і резерви української нації живуть, ростуть і працюють під егідою КП(б)У й у комсомолі» (що врешті й підтвердилося через 50 років)» [3, с. 99].

Наступник І. Багряного на посаді голови партії Василь Гришко, який також мав власний досвід життя в Україні упродовж 1920–1930 років, стверджував, що більшовики не могли ігнорувати факту визвольної боротьби та фази демократичної державності України у 1917–1919 роках, як і визвольних змагань інших народів, тому вважав, що СРСР – це «форма історичного компромісу більшовицької Росії з національно-державницькими досягненнями неросійських народів» [6, с. 31].

Відповідно до уявлень про характер радянського панування, українські еміграційні політики визначали й шляхи національного визволення. Навесні 1968 р. великий збір бандерівської ОУН підтвердив курс на національну визвольну революцію як єдиний правильний шлях здобуття національної державності [11, с. 23]. У своїх творах Я. Стецько, який того ж року очолив цю організацію, розглядав боротьбу України за національне визволення не лише як результат зіткнення політичних систем, але й у руслі цивілізаційного, культурного та квазірелігійного конфлікту. Вище вже йшлося про те, що незалежність України стала центральним прагненням усіх еміграційних політиків; у рамках же націоналістичної ідеології вона органічно впліталася в русло ідеологічного «Хрестового походу» проти комунізму. Згідно уявлень Я.

Стецька, християнський Київ виглядав форпостом європейської культури, який стоїть на її сторожі на кордоні із варварською Росією; боротьбу України за державну незалежність він нерідко описував у категоріях бінарних опозицій двох протилежних світів, культур, світоглядів та духовних систем. Київ та Св. Софія були для нього символами християнського розуміння життя, культури та свободи, тоді як Москва і Кремль – уособленнями примусу, рабства, варварства та безбожності [15, с. 8-9].

Інакше розглядали шляхи звільнення України представники лівої УРДП. Для І. Багряного і його однодумців антикомуністична боротьба західних демократій проти радянського режиму була хоча й необхідним, але тільки першим кроком до мети, він наголошував на необхідності кардинальних перетворень всередині самого СРСР [1, с. 132]. Наступник І. Багряного на чолі партії Василь Гришко писав про комплексні зміни всередині самого СРСР як запоруку звільнення республік від тиску Москви, а також про наповнення існуючих в УРСР державних структур національним змістом, перетворення її в Українську народну республіку за формою та характером.

Особливим було й сприйняття української радянської дійсності з боку «двійкарів», яке можна визначити формулою: «нація поневолена, але державна» [4]. Шлях прибічників ОУНз до визволення України як «мирної революції» полягав у відмові від збройної боротьби проти СРСР та переходу до захисту й відстоювання прав України, збереження її національного потенціалу – в Україні та в еміграції, – що було необхідним для майбутнього реформування радянського режиму в Україні, до боротьби за перетворення економічно багатой та соціально модерної спільноти на українську націю в духовному і культурному сенсі [7, с. 101-102]. Ґрунтуючись на такій позиції, «двійкарі» водночас надавали великого значення підтримці дисидентського руху в Україні, в якому вони вбачали продовження визвольної боротьби проти режиму в її новітніх формах.

У руслі свого ставлення до УРСР еміграційні політики сприймали й членство України в Організації Об'єднаних Націй. Ті з них, які визнавали статус республіки як напівдержавний, використовували питання членства як важливий політичний аргумент. І. Багрянний писав: «...сам факт приналежності України до ООН (абстрагуючись від того, який в тій Україні «уряд») має колосальне значення. <...> Юридично виходить, що Україна в тих межах, які вона має, визнана всім світом як фактор міжнародно-політичний. А головне значення цього факту в тім, що юридично, після перебування України в складі Організації Об'єднаних Націй, тяжко, власне – зовсім неможливо буде російським імперіалістам, теперішнім і всім майбутнім, як і самому Сталінові, викреслити Україну з числа світових націй». «Як

використати цей шанс? – Вів далі І. Багрянний. – Всюди й на кожному кроці стверджувати цей факт і користуватись ним у всіх наших міжнародно-політичних акціях. Призвичаювати себе і призвичаювати світ до думки, що українська нація, український народ, отой самий, що став членом Організації Об'єднаних Націй, не потребує висмокування України з пальця... він вимагає лише зміни режиму комуністичного, накиненого й укомплектованого від Москви, та заміни його режимом демократичним, укомплектованим від самої української нації» [1, с. 140]

Для табору націоналістів-революціонерів (бандерівців) заперечення легітимності уряду Української радянської республіки визначало також їхнє ставлення до української делегації в ООН, яку вони не вважали ані самостійною, ні важливою навіть з формальної точки зору. У цьому сенсі Я. Стецько назвав відповідно «українського» та «білоруського» міністрів зовнішніх справ, які очолювали делегації своїх республік в ООН, «сталінський лакей Мануїльський та зрадник Кисельов» [14, с. 11].

Їхні опоненти з табору ліберальних націоналістів-«двійкарів», хоча й були так само свідомі як другорядної ролі радянської України в ООН, так і функції Мануїльського як «доброго лакея свого кремлівського господаря» [5, с. 53], проте вважали міжнародно-політичне і правове значення представництва України в ООН надзвичайно важливим, адже таким чином «як член Об'єднаних націй та сигнатар¹⁹ міжнародних договорів є міжнародноправною особою, як кожен советський сателіт» [4, с. 56]. Отже, подібно до членів УРДП, «двійкарі» надавали важливого ідейно-політичного значення членству України в ООН, яке було свідченням *de-jure* її зовнішньополітичної суб'єктності, при цьому намагалися взяти за взірець для визначення статусу України не радянські республіки, але країни т.зв. радянські держави-сателіти Східного блоку – країни Центральної Європи. І факт членства України в ООН був, на їхню думку, свідченням особливого становища УРСР у Радянському Союзі та зближував його із означеними вище країнами-сателітами.

Підсумки. Навіть короткий огляд основних положень внутрішньополітичних ідейних концепцій українських еміграційних політиків свідчить про різноманітність їхніх поглядів, а також про глибину ідей та аргументації ними власних позицій. Усе це робить ідейно-теоретичну спадщину української діаспори важливим складником інтелектуальної історії України, який являє собою значний історіографічний інтерес, а у деяких аспектах і донині не втратив актуальності. Адже нині в умовах чергової ескалації стосунків між Заходом та Росією, у центрі якої стоїть Україна, досвід української еміграції

періоду Холодної війни у сенсі її протистояння імперіалістичній політиці СРСР та зусиллям із привернення уваги Заходу до проблем України набуває особливої ваги.

Свої політичні погляди різні політичні сили розвивали у жорсткій конкурентній боротьбі, не в останню чергу змагаючись за підтримку союзників із середовища західних кіл. Ці ідеологічні суперечки, які переходили й у практичну площину, були наслідком не лише належності до різних політичних течій і державницьких традицій, але й століть розділення між різними – чужими – державами. Тож політичні суперечки й конфлікти були свідченням складного процесу співжиття українців, століттями відділених один від одного, і проблем формування політично та ідейно плюралістичної транснаціональної громади. Процеси національного будівництва водночас мали місце й в Українській РСР, проте вони були детерміновані тиском з боку загальнорадянського державного центру, з його панівною ідеологією та однопартійною системою. У зв'язку з цим, українські повосенні емігранти усвідомлювали власну роль як хранителів і творців не лише національної культури, але й політичного різноманіття та державних традицій.

Ідеї Третьої хвилі української еміграції, яка після проголошення незалежності України в 1991 р. остаточно позбулася цього статусу, ставши національною діаспорою, поза сумнівом мали вплив і на саме проголошення державної незалежності, й на подальші кроки у становленні сучасної української державності. Цей вплив мав різні форми – від символічного передання повноважень першому президенту незалежної України Л. Кравчуку від президента УНР в екзилі М. Плав'юка, з одного боку, до обрання Ярослави Стецько – сподвижниці Я. Стецька та очільниці бандерівської ОУН народним депутатом України – з іншого. І це стосувалося лише трансферу політичних традицій, не кажучи про перенесення в Україну значного масиву інтелектуальної спадщини діаспори, яке триває й до сьогодні. Тому й сама ця різноманітна спадщина, і її вплив на розбудову незалежної України зберігають значний дослідний потенціал.

1. Багрянний І. До питань стратегії й тактики нашої визвольної боротьби (Доповідь на III з'їзді УРДП). *Багрянний І. Публіцистика: Доповіді, статті, памфлети, рефлексії, есе*. Друге вид. К.: Смолоскип. 2006. 122-142.

2. Бандера С. Слово до Українських Націоналістів-Революціонерів за кордоном. На чужині [Б.м. Б.в.]. 1948. 69.

3. Волчук Р. Спогади з повосенної Австрії та Німеччини. К.: Критика. 2004. 143.

4. Галайчук Б. Нація поневолена, але державна. Українська визвольна справа з

¹⁹ Підписант.

міжнародно-правового пункту бачення. Мюнхен: Сучасна Україна. 1953. 98.

5. Голуб В. Україна в Об'єднаних Націях. Мюнхен: Сучасна Україна. 1953. 83.

6. Гришко В. Анти-СССР. Наша концепція майбутньої перебудови підсоветського Сходу (думки для дискусії). Німеччина [Новий Ульм]: Видання «Українських вістей». 1952. 157.

7. Камінський А. «Пролог» у Холодній війні проти Москви. Продовження визвольної боротьби з-за кордону. Б.м.: Гадяч. 2009. 192.

8. Керський Б. Розмови з Богданом Осадчуком. / пер. з пол. В. Смирнова, Л. Лисенко. К.: Дух і літера. 2009. 363.

9. П'ята сесія Української національної Ради (17-23 листопада 1961 р.). Матеріали і документи / Українське інформаційне бюро. На чужині. [Мюнхен. Б.в.]. 1962. 122.

10. Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля й кордони: Повість мого життя. / передм. М.Ф. Слабощицького. К: Рада, 1995. 318.

11. Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН). Перший том: постанови. Видання ОУН [Б.м. Б.д.]. 1969. 246.

12. Handbuch der Emigration. Teil: Ukrainer. Stand: 1.7.1953. BA Koblenz. B 206/1080. (Нім.: Федеральний Архів ФРН у м. Кобленц, Довідник з еміграції. Ч.1: Українці. Станом на 1.7.1953)

13. Shkandrij M. Ukrainian Nationalism: Politics, Ideology, and Literature, 1929-1956. New Haven-London: Yale Univ. Press. 2015. 332.

14. Stetzko J. Der Westen vor der Entscheidung. Rede auf der Kundgebung des Antibolschewistischen Blocks der Nationen (ABN) am 3. Juni 1951 in München. München 1952, S. 11. (Ger.: *The West for the Decision*).

15. Stetzko Ya. The Principles of Ukrainian Foreign policy. International Situation and liberation struggle. London: Ukrainian information service. [No date]. 31.

16. Yurkevich M. Ukrainian Nationalists and DP Politics, 1945-50. *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II*, ed. by W. Isajiw, Yu. Boshyk, R. Senkus. Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies press, Univ. of Alberta. 1992. 125-143.

References

1. Bahrianyj I. (2006). Do pytan' stratehiji i taktyky naschoji vyzvolnoji borot'by. Dopovid na Tretjomu zizdi URDP. I. *Bahrianyj, Publicystyka: Dopovidi, statti, pamflety, refleksiji, ese*. [Bahrianyj I. To the Questions of strategy and tactic of our struggle. Report on the Third convention of URDP. *Bahrianyj I. Publicism: reports, Articles, Reflections, Essays*] 2. Edition. Kiew: Smoloskyp. 122-142. (In Ukrainian).

2. Bandera S. (1948). *Slovo do Ukrajinskych natsionalistiv-Revolsioneriv za kordonom* [Word to the Ukrainian Nationalists-Revolutionaries abroad]. Na chuzhyni [No place, No date]. 69. (In Ukrainian).

3. Volchuk R. (2004). *Spohady z povojennoji Avstriji ta Nimechchyny* [Memoirs from after-war Germany and Austria]. K.: Krytyka. 143. (In Ukrainian).

4. Halaitchuk B. (1953). *Natsija ponevolena, ale derzhavna. Ukrainska vyzvolna sprava z mizhnarodno-pravovoho punktu bachennia* [Subjugated, but state Nation. Ukrainian liberation Action from internationally-legal point of view]. Munich: Suchasna Ukrajin. 83. (In Ukrainian).

5. Holub V. (1953). *Ukrajina v Objednannykh natsijakh* [Ukraine in the United Nations]. Munich: Suchasna Ukraina. 83. (In Ukrainian).

6. Hryshko V. (1952). *Nasha konstseptsija majbutnioji perebudovy pidsovietskoho Skhodu (dumky dkia dyskussii)* [Anti-USSR. Our conception of the future reconstruction of the under-Soviet East (Thoughts for discussion)]. Germany [Neu Ulm]: Publication of the "Ukrainski Visti". 157. (In Ukrainian).

7. Kaminskyj A. (2009). *"Proloh" u kholodnij vijni proty Moskvy. Prodovzhennia vyzvolnoji borotby z-za kordony* ["Prologue" in Cold War against Russia]. No place: Hadiach. 192. (In Ukrainian).

8. Karskyi B. (2009). *Rozmovy z Bhdanom osadchukom* [Talks with Bohdan Osadchuk]. / transl. from Polish V. Sмирнова, L. Lysenko. Kyiv: Dux i Litera. 363. (In Ukrainian).

9. *Piata sesija Ukrajinskoji Natsionalnoji Rady 17-23 lystopada 1961. Materialy i dokumenty* [Fifth Session of the Ukrainian National Council, November 17-23, 1961]. Ukrajinske informatsijne Biuro. Na chuzhyni. [Munich. No publisher]. 1962. 122. (In Ukrainian).

10. Stakhiv Ye. (1995). *Kriz' tiurmy, pidpillia i kordony: Povist moho zhyttia* [Through prisons, underground and borders]. Introduction of M. Slaboshpytskyi. Kyiv: Rada. 318. (In Ukrainian).

11. *Chetvertyj Velykyj zbir Orhanisatsiji Ukrainiskykh natsionalistiv (OUN). Pershyj tom: Postanovy* [The Forth Grate Convent of the Organization of Ukrainian Nationalists. Vol. I: Resolutions]. Publishing of the OUN [No place, No date]. 1969. 246. (In Ukrainian).

12. Handbuch der Emigration. Teil: Ukrainer. Stand: 1.7.1953. BA Koblenz. B 206/1080. [Ger: *German Federal Archive in Koblenz. Handbook of Emigration. Part I: Ukrainians. State at 1.7.1953*].

13. Shkandrij M. (2015). Ukrainian Nationalism: Politics, Ideology, and Literature, 1929-1956. New Haven-London: Yale Univ. Press. 332.

14. Stetzko J. (1952). Der Westen vor der Entscheidung. Rede auf der Kundgebung des Antibolschewistischen Blocks der Nationen (ABN) am 3. Juni 1951 in München [Ger.: *The West for the Decision. The speech in the Demonstration of the Anti-Bolshevik Bloch of Nations on June 3rd 1951 in Munich*]. München. 30.

15. Stetzko Ya. The Principles of Ukrainian Foreign policy. International Situation and liberation struggle. London: Ukrainian information service. [No date]. 31.

16. Yurkevich M. (1992). Ukrainian Nationalists and DP Politics, 1945-50. *The Refugee Experience: Ukrainian Displaced Persons after World War II*, ed. by W. Isajiw, Yu. Boshyk, R. Senkus. Edmonton: Canadian

Institute of Ukrainian Studies press, Univ. of Alberta. 125-143.

УДК (477.54) „1917/1921”

Ярослав Мотенко

кандидат історичних наук, доцент,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ORCID: 0000-0001-5983-2432
Email: motenkoyaroslav@gmail.com

Євгенія Шишкіна

кандидат історичних наук, доцент,
Національний технічний університет
«Харківський політехнічний інститут»

ORCID: 0000-0001-8599-5518
Email: zhshk@ukr.net

ЗЕМЕЛЬНЕ ПИТАННЯ ЯК КОНФЛІКТОГЕННИЙ ЧИННИК У РЕВОЛЮЦІЙНИХ ПОДІЯХ 1917-1921 РОКІВ У ХАРКІВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ

Анотація. У пропонованій статті на прикладі революційних подій 1917-1921 років у Харківській губернії розглянуто взаємозв'язок збереження внутрішньополітичної стабільності з розв'язанням земельного питання. Предметом дослідження є аграрні відносини як конфліктогенний чинник, що ускладнював стосунки влади і населення краю. Здобуваючи контроль над регіоном, протидіючи державні утворення були змушені вирішувати окрім військових і економічні питання. Найскладнішою проблемою виявилось врегулювання земельних відносин і визначення державної частки у загальному обсязі продукції вирощеної селянством. Вирішуючи це завдання політичні режими поєднували репресивно-каральні акції, заохочення місцевого населення до співпраці і методи інформаційної війни. Аграрне населення Харківської губернії, незважаючи на відсутність підтримки українських національних політичних режимів, чинило спротив «білому» і «червоному» терору та політиці воєнного комунізму. Найбільш еживаними формами опору селянства Харківщини були нелегальні активні (збройні повстання, створення повстанських загонів, терористичні акти), нелегальні пасивні (дезертирство, приховування продовольства, саботаж повинностей), легальні активні (сільські сходи, селянські конференції) та легальні пасивні (відмова від участі в роботі місцевих органів влади, небажання вступати до лав певної партії). Підбиваючи підсумки автори вказують, що конфліктогенними чинниками в регіоні слід визнати мінливість військово-політичної ситуації, брак достовірної інформації на місцях, популярність соціально-утопічних ідей серед широких народних мас, надзвичайні продовольчі заходи владних структур, терор репресивно-каральних органів і стихійність селянського руху опору.

Ключові слова: Українська революція 1917-1921 років, Харківська губернія, аграрне питання, конфлікт, селянський рух, повстанство.

Yaroslav Motenko

Ph.D. in History, Associate Professor,
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

Eugenia Shyshkina

Ph.D. in History, Associate Professor,
National Technical University «Kharkiv Polytechnic Institute»

LAND QUESTION AS A CONFLICTOGENIC FACTOR DURING THE REVOLUTIONARY EVENTS OF 1917-1921 IN KHARKIV GUBERNIYA

Abstract. In the proposed article, on the example of the revolutionary events of 1917-1921 in Kharkiv Government, the interconnection between internal political stability and the solution of the land issue is shown. The object of the study is agrarian question as a conflict factor, which made the relations between the authorities and the population of the region more complicated.